

füzeteinek szkennelt lapjait, családi fényképeit tekinthetjük meg, valamint meghallgathatók azok az interjúk is, amelyeket Tamásné Szabó Csilla készített, és amelyek lejegyzett változata a kötetben is szerepel (151–161.). A lemezen lévő gazdag adattárban megtekinthetjük Újvári Anna kézírásának sajátosságait, és a rögzített hanganyag szinte életszerűvé teszi a kötetet, közelebb hozza az olvasóhoz Újvári Anna autodidakta költőt, akinek legelső versei az 1970-es évek elején születtek, majd különböző közösségi alkalmakra írt szövegeket (köszöntők, búcsúztatók, hollandok látogatása a gyülekezetben, a kórus zászlajának felavatása stb.). Az

évek múltán az önkifejezés igénye is előtérbe került, Újvári Anna egyéb témákat is megverselt (pl. a férjével való megismerkedése, családi események, gyerekei, édesanyja, évszakok stb.).

Két egymásra nyitott személy találkozásából született ez a kötet, amelynek létrejötté közel nyolc éves együttműködés, kölcsönös megismerési folyamat eredménye. Az olvasók, a népi kultúra iránt érdeklődők számára betekintést enged egy személy versírói gyakorlatába, mindennapjaiba, és ezzel összefonódva nyomon követhetők egy település vershasználati szokásai is.

Bajkó Árpád

BENKŐ JÓZSEF – BOTANIKUS, NYELVÚJÍTÓ, TÖRTÉNETÍRÓ, ERDÉLYI POLIHISZTOR: A HISTORIA LITTERARIA MŰVELŐJE

Csata Adél: *Benkő József, a historia litteraria művelője*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, (Erdélyi Tudományos Füzetek 291.)Kvár, 2020.

■ Gróf Gyulay Lajos 1823 áprilisában „Benkő József nyomtatott és kéziratban levő munkái” alatt a Benkő-hagyaték 20 darabját jegyzi le és ismerteti röviden *Első Bécsi Könyv* című naplójában, majd hozzáfűzi: „Planumom ezeket által nézve és ahoz értőktől megjobbitva, és jobb Biographiát melléje téve, mint a milyet öcse Benkő Ferentz M[áros]Vásárhelyi prokator irt, kiadni.” (102–103.) Bejegyzését egy anekdotával folytatja: „Benkőt a

külföld inkább tisztelte mint Erdély, ott kérdeztetvén egyszer egy Academisans: *ergo vester Benkő quid agit? azt felelvén certe semper bibit*, azon replicát kapta: *quis non sinit qui talia scribit?* Proverbiuma ez volt: *Iudit in humanis Divina providentia* [sic!] *rebus.*” A naplóíró bejegyzése több dologra is enged következtetni. Egyrészt úgy tűnik, Benkő József munkássága – legalábbis részben – ismert volt az akkor 23 éves, a bécsi kancellárián te-

vékenykedő erdélyi nemes számára. Érdeklődése nem véletlenszerű. Gyermekkori nevelője, Döbrentei Gábor 1817-ben az *Erdélyi Múzeumban* kifejezi óhaját Benkő munkásságának ismertetésére. Erről a felhívásról emlékezik meg tervében a fiatal gróf, hozzátéve, hogy Benkő emlékezete pontosításra, sőt jobbításra szorul szakmai és személyes szempontból egyaránt. Csata Adél monográfiája alcímében egy kontextualizáló olvasatot ígér, majd prezentál, amely által a szerző sok szempontból éppen ezt a pontosítást és jobbítást végzi el.

Benkő József literátor, történet-író, botanikus, nyelvész, középajtai református lelkész – hogy csak a legismertebbeket soroljuk fel az erdélyi polihisztorként is számontartott tudós szerteágazó tevékenységéből. Bár sokrétű munkásságának egyes aspektusai alaposabban feltártak, mások pedig időről időre felbukkannak a kutatásokban, irodalomtörténet-írói tevékenységének alapos vizsgálatára eddig nem került sor. Ezen hiány pótlására vállalkozik Csata Adél. A szerző Benkő József életművét a hosszú reformáció (1500–1800) tágabb kontextusában vizsgálja, mégpedig úgy, hogy a tudós munkásságát, illetve recepcióját ezen szöveg-használati hagyomány keretében ismerteti, szükség esetén pontosítja. A vizsgálat premisszája a Takáts József által elsődleges kontextusnak nevezett környezet, kortárs és korábban létrejött szövegek korpusza, amelyekkel a szerző műve létrehozásakor mintegy dialógusba lép, amelyekhez akarva vagy akaratlan is viszonyul. Csata Adél Benkő munkásságát tehát „a kortársak és elődök [...] műveivel párhuzamosan, komparatív vizsgálat révén” kontextualizálja.

A kötet két nagy, szinte azonos terjedelmű tematikus egységből épül fel. Csata Adél indításként Benkő-képeket és -kutatókat ismertet; nem föltétlen recepciót rekonstruál, inkább kanonizáló vagy dekanonizáló szándékú, szakmai körökben létrejött Benkő-portrékat ismertet. A portrék valóban a spektrum két pólusán helyezkednek el: elmarasztalják Benkőt (vélt vagy valós) problémás viselkedése miatt, vagy a munkássága felől vindikálják a személyes aspektusokat. Míg a *Közhasznu Esmeretek Tárában* megjelent szócikk megbontja a pozitív Benkő-képet, Horányi Elek, Toldy Ferenc vagy Mikó Imre tudományos teljesítményét méltatják, megemlékezésre méltónak véli, sőt utóbbi kifejezetten hiányolja a recepció objektivitását és korrektségét. A 20–21. századra a kép árnyalódik, a középajtai tudós tevékenysége ismét figyelmet kap, amikor Szabó György lefordítja a *Transsylvania specialist*. Csata Adél valóban kontextualizál: a portrékat a Benkő-levelezés mentén, illetve az életrajzi adatokat hozzáadva pontosítja, szükség esetén korrigálja, emellett rámutat azokra a (helyes vagy helytelen) adatokra, amelyek kritika nélkül kerültek át egyik ismertetésből a másikba.

Rendkívül izgalmas kísérlet Benkő József „virtuális könyvtárának” rekonstrukciója, hiszen közvetetten a korabeli tudóstársadalom belső működési mechanizmusaira mutat rá. Csata Adél azzal indítja a második fejezetet, hogy megjegyzi: bár a középajtai tudós valódi könyvtárát nem áll módjában rekonstruálni (mivel az az 1849-es nagyenyedi tűzvészben megsemmisült), igyekszik elsősorban a levelezés alapján letapogatni, hogy alanya milyen forrásokból

szerzett könyveket, milyen irányba mutatott az érdeklődése, illetve maga milyen könyveket és kinek adott kölcsön. Ezek az adatok nem csupán Benkő szerteágazó érdeklődése és kapcsolathálója szempontjából szolgálnak igen hasznos adalékokkal, hanem láthatóvá teszik Erdély és a külföld tudósai közötti információáramlás jellegét is.

Csata Adél a kért és kölcsönkapott kiadványok alapján rámutat arra, hogy Benkő József botanikai munkássága egy adott életszakaszhoz köthető, amikor felkéréseket kapott botanikai munkák megírására, illetve botanikai előadások megtartására. Történetírói tevékenysége ezzel szemben egész életét végigköveti, azonban tematikailag ugyancsak szakaszosnak tekinthető. A kötet szerzője emellett a polihisztorság fogalmát is árnyalja, rámutat arra, hogy Benkő holisztikus látásmódja akár a göttingai paradigmát is követheti, azaz a tudós igyekszik teljességében rálátni a tudásrendszerre, nem csupán egyes – vagy akár hozzáfűzhetnénk: külön-külön az összes – tudományterületre. Benkő levelezése alapján ugyanakkor az is feltérképezhető, hogyan hatott ő maga a tudóstársadalomra. Életútja sok szempontból hasonlóságokat mutat Aranka Györgyével: mindketten erdélyi, Erdélyben tevékenykedő lelkészek, tudósok, sokáig leveleznek is, és osztják meg egymással – akár könyvajánlók formájában is – a történetírással, kéziratkiadással, literatúrával kapcsolatos novumokat. Hozzátehetnénk, egyikük megítélése sem mentes az utólagos elmarasztalástól: Arankát későn jött filozófiai érdeklődése és költészete miatt érte gúny, Benkő a személyes élete miatt kapott kritikát. Amire azonban felfigyelhetünk: Aranka Györgyöt kultúra-

szervezőként is számontartjuk, s mivel Benkő levelezésükben több szempontból és témával – forráskiadással, olvasmányokkal, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasággal – kapcsolatban ajánlott és tett javaslatokat neki, maga is tekinthető közvetett kultúraszervezőnek. A feltárt „virtuális könyvtár” jegyzékét a szerző mellékletben közli.

Csata Adél a folytatásban Benkő József nyelvhasználatra vonatkozó reflexióit gyűjti össze. Fontos problematika ez, hiszen a 18. század végén, a 19. század elején épp a magyar nyelv státusának változását érhetjük tetten, és a középajtai tudós munkásságával kapcsolatban éppen az merül fel – Kőváry László jegyzi meg *Erdély nevezetesebb családai* című kötetében –, hogy nagyobb befolyása lehetett volna, ha nem latinul, hanem magyarul írja munkáit. Tudjuk azonban, amint arra Csata Adél is rámutat, hogy a magyar nyelv használatára való törekvés(ek)et nem minden tudós fogadta kitörő lelkesedéssel. Bolyai Farkas bő fél évszázaddal később jegyzi meg: „valamely nyelv csak minden nemzet beleegyezésével válhat közössé és a tudományok templomának kulcsává” – azaz a tudományosság terén a magyar nyelv használatát a közös diskurzusától való eltávolodásként érzékeli. Benkő nyelvválasztásával kapcsolatban már Éder Zoltán is úgy véli, érdeme a botanikai szaknyelv kialakítása és több, ma is használatos magyar növénynev megalkotása, így aligha érheti az a vád, hogy nem vett részt a magyar nyelv megújításában. Csata Adél kimutatja: szerzőként Benkő a nyelvet a közönséghez igazítja: pl. Mária Teréziához latinul fordul, II. Józsefnek németül, a Guberniumnak magyarul ír, a szakmaibbknak vélt – s így a

nemzetközi ismertséget garantálandó – közönséghez latinul címzi a munkáit, a folyóiratokban, periodikákban közölt, szélesebb közönséget megszólító cikkeit, halotti orációit magyar nyelven írja.

A kontextus – a források, a nyelvválasztás, az érdeklődési kör(ök) és meggyőződések – ismeretése után a kötet második tömbje azokat a műveket tárgyalja, amelyek konkrétan a historia litteraria kategóriába sorolhatók. Benkőnek nem maradt fenn olyan elméleti jellegű megnyilatkozása, amely arról tudósítana, hogy ő maga miként vélekedett a historia litteraria mibenlétéről. Csata Adél a fogalom kutatóinak – Adrian Marino, Tarnai Andor, Margócsy István, Holl Béla – meglátásai alapján alapozza meg Benkő ez irányú munkásságának vizsgálatát. A szerző 1778-ban megjelent honismereti munkájáról 1777-ben Teleki Sámuel kancellárt tájékoztatja, megjegyzvén, hogy további kötetek elkészítését tervezi, mintegy kiegészítésként Cvittinger, Horányi és Bod munkáit. A tudóslexikon eklektikus jellegét az Adrian Marino által körülírt holisztikus, osztatlan literatúraszemlélet magyarázhatja, miszerint a literatúra részét képezi mindennemű írás, terjedelemtől, műfajtól és tartalomtól függetlenül.

Csata Adél részletesen elemzi, Benkő József hogyan kompilálja és excerpálja forrásait, főként Bod Péter *Magyar Athenasát*. A szöveganyag alapján rámutat arra, hogy a korábban, a lelkeszszerp kapcsán már említett tolerancia hogyan nyilvánul meg – mondhatnánk: válik szövegszervező elvvé – Bod

munkájának excerpálásában, ti. Benkő egyéni hozzájárulása, az iskola- és nyomdatörténet összeállítása mellett, éppen az, hogy a valósi intoleranciára vonatkozó részeket nem veszi át.

A zárófejezetben Csata Adél Benkőnek a *Magyar Hírmondóban* megjelent historia litteraria témájú írásait tárja fel. A nyelvválasztást ért vádakkal szemben fontos adalék, hogy Révai Miklósnak írt levelében Benkő egyértelművé teszi: a magyar nyelv megújítására tett törekvésekkel egyetért, ezeket támogatja. Csata megállapítja, hogy szerteágazó tárgykörökben írt cikkei a göttingai szemléletmódot, holisztikus tudáseszményt tükrözik, s egyfajta vindikatív törekvésként értelmezi Benkő törekvését, hogy a lap magyar olvasóit tájékoztassa az Erdélyben zajló tudományos tevékenységről.

A Benkő József munkásságát ért vádakkal szemben Csata Adél monográfiája alapos és módszeres kontextuselemzéssel pontosít: rámutat a szerző indíttatásaira, intencióira, és elhelyezi őt abban a res publica litterariában, amely az elsődleges közegét képezi a munkásságnak. Megjegyeznénk, a kötet többet ad, mint amit a cím ígér, hiszen nem csupán Benkő historia litteraria tárgyú írásait ismerjük meg, hanem kutatói és szöveghasználói habitusaira is rálátást nyerünk, minden más, általa művelt területen. Talán azt is mondhatnánk: Gyulay Lajos kívánsága teljesült, „ahoz értők” megjobbították a középjaitai tudós köztudatban élő képét.

Bilibók Renáta